

TEISĖS TEORIJA IR ISTORIJA

TEISĖ KAIP PINIGŲ NEPRARADIMO IR PRARASTŲ PINIGŲ ATGAVIMO INSTRUMENTAS

Prof. habil. dr. Alfonsas Vaišvila

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Teisės filosofijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 2714697
El. paštas tfk@mruni.lt

Pateikta 2004 m. gruodžio 1 d.

Parengta spausdinti 2004 m. gruodžio 30 d.

Pagrindinės sąvokos: jurisprudencijos ir verslo bendradarbiavimas, teisėtumas ir pelningumas, mokslas – žvalgybinė verslo funkcija, civilinės valstybės atsakomybė už įstatymų kodekso neteisėtais veiksmais padarytą žalą piliečių teisėms, tvarką, kurią legalizuoja įstatymas ne visada legalizuoja teisę ir teisės mokslas.

S a n t r a u k a

Straipsnyje aptariamos teisinės technologijos, kiek jos pajėgios garantuoti į ekonominę apyvartą leidžiamos privačios nuosavybės saugumą, skatinti jos kapitalizavimą ir augimą. Šis požiūris padeda atskleisti teisinio mechanizmo problemas, jo tobulinimo kryptis: ne visais atvejais privačių asmenų ir valstybės turtinės teisės ginamos vienodo veiksmingumo teisinėmis priemonėmis, Lietuvoje neveikia valstybės civilinė atsakomybė neteisėtais legislatūros aktais padariusi žalą konstitucinėms piliečių teisėms, praktikoje neaiškiai suvokiamas įstatymo ne veikimo atgaline data imperatyvas, ginant nuosavybės teisę menkai naudojamosi teisinės valstybės propaguojama teisės viršenybe... Aiškinamasi, kaip šioms ir kitoms teisinio mechanizmo tobulinimo problemoms spręsti gali talkinti verslo ir teisės mokslo bendradarbiavimas, kaip šis bendradarbiavimas galėtų prisidėti, kad politinės technologijos mažiau iškreiptų mokslinių idėjų transformaciją į teises technologijas.

Teisės ir verslo sąveikos problema, manau, verta monografinės studijos. Šiame ribotos apimties straipsnyje bandyta iškelti tik kai kurias teisės ir verslo bendradarbiavimo Lietuvoje problemas, jo galimas kryptis ir padarinius bendrajai pažangai.

Įvadas: verslo prioritetas keičia teisės prioritetus: nuo baudžiamosios prie civilinės teisės. Žinių vertimo pinigais problema teisės srityje egzistuoja kaip teisės ekonominio efektyvumo problema. Šiuo požiūriu teisė iki šiol Lietuvoje nebuvo specialiai tyrinėjama: laikytasi nuostatos, kad teisė pirmiausia turi apsaugoti ir įgyvendinti politinį režimą. Todėl iš esmės kalbėta ne apie socialinį, ekonominį, o apie politinį teisės veiksmingumą: atitinkamai į pirmą vietą kelta baudžiamoji ir administracinė teisė, tuo pabrėžiant represinę teisės funkciją

ir jos pirmumą. Tai reikalavo ir atitinkamos šioje srityje dirbančių asmenų psichologijos, kurioje vyrantų įsakymo ir prievartos psichologija. Dėl to teisės studijos teisės fakultetuose buvo tapusios vos ne išimtinė vyrų prerogatyva. Studentės čia buvo retos viešnios.

Šiandien matome priešingą vaizdą – pagal studentų ir studenčių kiekybinę proporciją Lietuvos universitetų teisės fakultetai labiau primena filologijos fakultetus: studentės savo skaičiumi įspūdingai viršija studentus. Ir taip atsitiko todėl, kad rinkos ekonomika ir žmogaus teisių prioriteto pripažinimas „pareikalavo“ perkeisti įprastus prioritetus: vietoj baudžiamosios ir administracinės teisės į pirmą vietą iškelti civilinę, komercinę, tarptautinę teisę – valdžios ir pavaldumo santykių dominantę keisti civilinių santykių (lygiateisiško bendradarbiavimo, keitimosi paslaugomis) dominante. O civiliniai santykiai ir juos reguliuojanti teisė savo paskirtimi ir pobūdžiu yra prieinami ne tik „vyriškajam kietumui“, bet ir „moteriškajam švelnumui“, jie pirmiausia reikalauja ne šiurkštumo, o proto, uolumo ir moralumo.

Pozityvioji teisė ekonominių žmogaus teisių apsaugos ir įgyvendinimo požiūriu.

Lenkiant pozityviąją teisę žmogaus teisių įgyvendinimo poreikiams, ypač svarbią reikšmę įgyja ekonominės žmogaus teisės, nes jų įgyvendinimas virsta visų kitų žmogaus teisių įgyvendinimo materialiuoju pagrindu ir garantu. Todėl iškyla reikalas pakoreguoti ir socialinę mokslo, taip pat ir jurisprudencijos, paskirtį: mokslas, kuris galiausiai nevirsta pinigais – ekonomine asmens subjektinių teisių įgyvendinimo galia, tos galios didinimu, anksčiau ar vėliau nustoja buvęs socialine praktine vertybe, tampa scholastiniu užsiėmimu, „asmeninio smalsumo patenkinimu valstybės sąskaita“ ir galiausiai – nelegitimiška veikla.

Ekonominė apyvarta – privačios nuosavybės gausinimo ir praradimo forma. Ekonominė asmens teisių sureikšminimas reikalauja atitinkamai sureikšminti ir ūkinę žmogaus veiklą, kuri pirmiausia nukreipta į privačios nuosavybės plėtimo ir gausinimo poreikius. O privačios nuosavybės apimtis ir kokybė auga tik tuo atveju, jei ji yra ne piniginėje, o nuolatinėje ekonominėje apyvartoje (kapitalizuota), t. y. už atlyginimą patikėta kitiems asmenims valdyti arba egzistuoja kitomis savęs didinimo formomis. Tačiau ši apyvarta privačios nuosavybės atžvilgiu nėra vienareikšmiškas gėris: ji gali būti tiek privataus turto gausinimo, tiek ir to turto sumažėjimo ar net praradimo forma. Ir svarbiausia, kad šių pavojų privati nuosavybė objektyviai negali išvengti, nes ji negali didėti, jei nuolat nekeičia savo ekonominių pavidalų: nevirsta akcijomis, investicijomis, kreditais, indėliais, t. y. nepereina į kitų asmenų ar institucijų faktinį valdymą. Tai reiškia, kad augti, save gausinti besiveržianti nuosavybė kartu atsiveria ir įvairioms į ją nukreiptos agresijos formoms. O tai reiškia, kad asmeniui gali būti nedaug naudos iš to, kad jis moka žinias paversti pinigais, bet nėra tikras, kad jis išsaugos į juos nuosavybės teisę, kai jie pateks į ekonominę apyvartą. Todėl verslo plėtrai itin svarbu ne tik žinias versti pinigais, bet ir eiti toliau – t. y. spręsti klausimą, kaip mokslinių žinių „pagamintus“ pinigus, pavirtusius akcijomis, investicijomis, paskolomis, bankų indėliais, neprarasti, o jeigu jie jau vis dėlto buvo prarasti, kaip juos operatyviai ir visa apimtimi atgauti? Šis klausimas rinkos ekonomikos sąlygomis tampa toks svarbus, kad nuo atsakymo į jį priklauso žmonių tarpusavio pasitikėjimas, nuo pasitikėjimo – privačios nuosavybės dalyvavimo ekonominėje apyvartoje mastas, paties verslo pajamingumas ir galiausiai – bendroji krašto ekonominė pažanga.

Tai suponuoja kokybiškai naują užsakymą teisei: sumažinti ar net likviduoti ekonominės apyvartos keliamas subjektyvias grėsmes privačiai nuosavybei.

Teisė kaip teisinis mechanizmas ir kaip jurisprudencija. Šiais verslo poreikiais matuojant teisės socialinį veiksmingumą, atsiskleidžia dar viena termino „teisė“ reikšmė. Paaiškėja būtinybė skirti teisę kaip praktiškai veikiančių teisinių technologijų sistemą (teisinį mechanizmą-instrumentariumą) ir teisę kaip mokslą (žmogaus teisių apsaugos projektų sistemą), nes abiem šiais savo aspektais teisė nėra vienodai reikšminga verslo saugai ir plėtrai.

Verslui pirmiausia svarbu teisinių technologijų efektyvumas, nes būtent galiojantys įstatymai, juos taikančios institucijos, jų pareigūnų teisinė sąmonė yra tos konkrečios teisinės technologijos, kuriomis verslas tiesiogiai gali naudotis siekdamas pinigų neprarasti, o kai juos prarado, operatyviai ir visa apimtimi atgauti. Tuo tarpu teisės mokslas (idėjos) –

pirmiausia yra tokių technologijų kūrimo, tobulinimo vizijos (projektai). Bet ne tik projektai. Šiuolaikinė jurisprudencija, įveikusi pozityvistinės teisės sampratą, tapatinusios teisę su įstatymų normomis, ribotumas, teisės sąvokai priskiria ir teises idėjas (teisės principus), joms pripažįsta tokią pat įpareigojančią galią, kaip ir įstatymo normoms tais atvejais, kai įstatymo normos nėra arba kai reikia suvokti tokios normos autentiškąją teisinę prasmę. Tai padidina teisinės doktrinos (teisės mokslo) praktinį reikšmingumą, ne tik kuriant privačios nuosavybės apsaugos teises technologijas, bet ir tiesiogiai įgyvendinant šiuo aspektu teisinių technologijų paskirtį.

Ir vis dėlto teisės mokslo socialinis, ekonominis veiksmingumas įgyvendinamas tokiu mastu, kiek jis virsta teisinėmis, procesinėmis technologijomis ir jų taikymo sąmone. Būtent į tai ir yra sufokusuotas teisinis verslo poreikis bei verslo diferencijuotas vertybinis požiūris į teisę kaip į mokslą ir kaip į praktinio veikimo instrumentariją.

Privataus verslo ir valstybės intereso gynimas nevienodo veiksmingumo priemonėmis. Viena iš svarbiausių privačią nuosavybę kuriančių, gausinančių ir kartu jai grėsmę keliančių ekonominių operacijų yra verslo kreditavimas ir jos teisinė apsauga. Todėl kredito-debeto operacijos patikimumo (saugumo) teisinis garantavimas yra vienas iš teisės veiksmingumo patikrinimo rinkos ekonomikos sąlygomis kriterijų. Šiuo požiūriu vertinant šiandien galiojančių teisinių technologijų pakankumą, paaiškėja, kad jos ne visada pajėgia užtikrinti kreditoriaus teisę operatyviai atgauti savo pinigus iš svetimo neteisėto valdymo arba net išvis atgauti, be to, čia paaiškėja, kad privataus verslo ir valstybės interesai ginami nevienodo veiksmingumo teisinėmis technologijomis.

Skolų išieškojimo teisminėje praktikoje dažna situacija: jei skolininkas neturi turto arba jį išradingai paslėpė, tai pagal Civilinį kodeksą kreditoriaus teisė lieka neapginta, nuosavybė (turtas) nesugražinama, o skolininkas, pasisavinęs kreditoriaus nuosavybę, faktiškai atsiduria anapus teisinės atsakomybės, nes skolininko pareigą gražinti kreditą įstatymas leidžia garantuoti tik skolininko turtu. Neatsakingo ir dažnai dėl to nemokaus skolininko pusėje stovi ne tik Civilinis kodeksas, bet ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4 protokolo (1963) 1 straipsnis, kuris draudžia skolos gražinimo pareigą garantuoti ir skolininko asmeniu: „*Niekam negali būti atimta laisvė vien todėl, kad žmogus neįstengia įvykdyti kokios nors sutartinės pareigos* (tekste klaidingai išversta „prievolės“ – A. V.). [1] Kitaip yra, jei asmuo tampa valstybės skolininku ne pagal sutartinius santykius, o pagal valstybės institucijų ar pareigūnų valinius sprendimus. Tada imperatyvas įvykdyti turtinę pareigą garantuojamas ne tik asmens turtu, bet ir jo asmeniu. Pagal ATPK 314 straipsnio 4 dalį teismo ar pareigūno paskirta asmeniui administracinė pinigine nuobauda gali būti pakeista administraciniu areštu iki 30 parų (vieną arešto dieną prilyginant nesumokėtai 20 litų sumai), o baudžiamojoje byloje – kai bauda nubaustas pilietis neturi turto arba vengia ją mokėti, tai pagal BK 47 straipsnio 6 dalį bauda gali būti pakeičiama viešaisiais darbais arba areštu (BK 47 str. 7 d.) iki 90 parų (BK 49 str. 3 d.).

Tvarką, kurią legalizuoja įstatymas, ne visada legalizuoja teisė ir teisės mokslas. Šią tvarką, pagal kurią mažesnio veiksmingumo teisės priemonėmis ginamas privatus interesas, legalizuoja įstatymas, bet nelegalizuoja teisės mokslas, nes jis pirmumą teikia ne įstatymui, o teisei kaip fundamentalesnei ir daugiau savyje teisingumo turinčiai vertybei viršenybei, iš kurios kaip tik ir išplaukia būtinybė vienodo veiksmingumo priemonėmis saugoti tiek privatų, tiek valstybės interesą. Nuostata mažesnio veiksmingumo priemonėmis ginti privatų interesą prieštarauja teisei valstybės, arba teisės viešpatavimo, principui, pagal kurį visi teisės subjektai yra lygūs įstatymui ir teisei: valstybė yra lygiai toks pat teisės subjektas, kaip ir kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo. Jai galioja tie patys įstatymai kaip ir piliečiams. Be to, teisės mokslas grindžia teisės principą, kad kiekvienas teisės pažeidimas užtraukia teisinę atsakomybę ir kad turto nebuvimas nėra pagrindas nebaudžiamai kėsintis į svetimą nuosavybę.

Šitaip išsiskiria galiojančių įstatymų ir teisės mokslo požiūriai: įstatymai šiuo atveju aiškiau stovi valstybės pusėje, teisė ir jos viršenybę grindžiantis teisės mokslas – visų teisės

subjektų lygybės ir teisingumo pusėje. Ir tai daro teisės mokslo požiūrį artimesnį verslo nei įstatymo interesui. Tai ženklas, kad galiojančios įstatymų technologijos visa savo apimtimi nėra tapatingos teisinėms technologijoms.

Valstybės deliktinė atsakomybė kaip prarastų pinigų atgavimo garantas. Nuosavybės veiksmingos apsaugos negarantuoja ir tokios įstatymų technologijos bei jų taikymo aiškinimai, kvestionuojantys arba likviduojantys verslininko arba apskritai piliečio teisės į žalos atlyginimo įgyvendinimą, kai žala jo nuosavybei padaroma Konstitucijai priešingu įstatymu. Štai Konstituciniam Teismui 2002 m. lapkričio 15 d. konstatavus, kad Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 23 straipsnis (2000 m. gruodžio 21 d. ir 2001 m. gegužės 8 d. redakcija), leidęs mokėti dirbantiems pensininkams ne visą jiems paskirtą senatvės pensiją, prieštarauja Konstitucijos 23 straipsniui ir 48 straipsnio 1 daliai, asmenys, dėl tokio įstatymo taikymo patyrę realios žalos (praradę dalį jiems priklaususios nuosavybės), įgyja teisę nuo Konstitucinio Teismo nutarimo įsigaliojimo dienos kreiptis į bendrosios kompetencijos teismą ir reikalauti iš valstybės atlyginti žalą pagal Civilinio kodekso 6.271 straipsnio 1 dalį, kuri sako: „*Žalą, atsiradusią dėl valstybės valdžios institucijų neteisėtų aktų, privalo atlyginti valstybė iš valstybės biudžeto nepaisydama konkretaus valstybės tarnautojo ar kito valstybinės valdžios institucijos darbuotojo kaltės*“. „Valstybės institucija“ čia pripažįstamas bet kuris viešosios valdžios subjektas (valstybės ar savivaldybės institucija, pareigūnas).

Nuo šio įstatymo nukentėjusio pensininko E. Stasyčio ieškinį (apeliacinį skundą) Lietuvos valstybei dėl žalos padarymo Konstitucijai priešingu įstatymu Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas nepatenkino tvirtindamas, kad Konstitucinio Teismo nutarimas neveikia atgaline data: „pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 72 str. 4 d. Konstitucinio Teismo nutarimų galia dėl teisės aktų atitikties Konstitucijai yra nukreipta į ateitį“ ir „neišmokėtai pensijos daliai negali būti taikoma“ (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2003 m. birželio 27 d. nutartis E. Stasyčio prieš Lietuvos valstybę byloje).

Bet tada kyla klausimas: kuo ši situacija skiriasi nuo tos, kurią nustato Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo įstatymas (Nr. IX–895; 2002 m. gegužės 21 d. redakcija) ir pagal kurį žala, atsiradusi dėl neteisėtų teisėsaugos institucijų ar pareigūnų neteisėtų veiksmų (teisės aktų), atlyginama už kiekvieną neteisėto sulaikymo, suėmimo ar įkalinimo dieną (4 str. 1, 3, 5 d.), t. y. nuo tų aktų, kuriais asmuo buvo neteisėtai sulaikytas, suimtas, kalinamas, įsigaliojimo dienos, o ne nuo tos dienos, kai tas aktas buvo kitu teisės aktu (išteisinamuoju nuosprendžiu) pripažintas neteisėtu. Jei žala būtų atlyginama ne nuo jos atsiradimo dienos, o nuo procesinės teisės jos reikalauti atsiradimo momento (nuo išteisinamojo nuosprendžio įsigaliojimo dienos), tai neteisėtai sulaikytas, suimtas, kalintas asmuo niekada negalėtų tikėtis žalos atlyginimo.

Vadovaujantis „Konstitucinio Teismo nutarimo neveikimo atgaline data“ logika išeity, kol Konstitucinis Teismas nepripažino įstatymo prieštaraujančiu Konstitucijai, tol jis teisėtas ir nedaro piliečių teisėms žalos, o kai Konstitucinis Teismas jį pripažino prieštaraujančiu, jis irgi nedaro žalos, nes nuo tos dienos jis netaikomas. O jei ir vienu, ir kitu atveju „nėra“ žalos, tai nėra ir pagrindo jos reikalauti.

Ta pati kazuistika gali būti taikoma ir byloms pagal minėtą Lietuvos Respublikos žalos, atsiradusios dėl valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, atlyginimo įstatymą: kol asmens sulaikymą, suėmimą, įkalinimą sankcionuojantis teisės aktas nėra išteisinamuoju nuosprendžiu pripažintas neteisėtu, jis teisėtas ir „nedaro“ žalos suimtajam. O kai jis pripažįstamas neteisėtu, irgi nedaro, nes nuo to momento netenka juridinės galios, ir asmuo paleidžiamas į laisvę. Neteisėtai atleistas iš darbo darbuotojas irgi negalėtų tikėtis žalos už priverstinę pravaikštą atlyginimo, nes teismo sprendimas, pripažįstantis darbdavio įsakymą neteisėtu, irgi „nukreiptas į ateitį“...

Dėl šitokio teisės aktų aiškinimo konstitucinė piliečių teisė į teisinę gynybą ir į žalos atlyginimą virstų grynu formalizmu ir galiausiai pasityčiojimu iš pačios teisės.

Jei asmens konstitucinė teisė realiai pažeista, tai teisinėje valstybėje draudžiama aiš-

kinti galiojančius įstatymus taip, kad būtų atimama iš asmens galimybė įstatyme numatytais priemonėmis įgyvendinti savo subjekcinę teisę į žalos atlyginimą. Kartu draudžiama priimti ir tokius teisės aktus, kurie atleistų valstybę nuo pareigos atlyginti padarytą žalą piliečiams arba apsunkintų teisės į žalos atlyginimą įgyvendinimą. Priešingu atveju tai reikštų atsisakymą teisės viršenybės – pačios teisinės valstybės esmės. Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje „Malone prieš Jungtinę Karalystę“ 1984 m. specialiai yra nurodęs, kad „nacionalinė teisė turi atitikti teisės viršenybės demokratinėje valstybėje principą“ [2]. Tą pačią nuostatą yra pakartojęs ir Lietuvos Konstitucinis Teismas: „teisinės valstybės principas (...) suponuoja ir tai, kad (...) visos valstybės valdžią įgyvendinančios bei kitos valstybės institucijos turi veikti remdamosi teise ir paklusdamos teisei“ (2002 m. spalio 9 d. nutarimas) [3]. O tai reikštų: joks įstatymas ar jo aiškinimas neturi įpareigojančios galios, jei jis demokratinėje valstybėje neigia teisės viršenybę – šiuo atveju atleidžia valstybę nuo pareigos atlyginti neteisėtu teisės aktu padarytą konkrečią žalą piliečiams.

Įstatymas gali nustatyti tik žalos, padarytos valstybės institucijų ar pareigūnų nekonsituciniais teisės aktais, atlyginimo mastą atsižvelgiant į valstybės ekonomines galimybes konkrečiu laikotarpiu.

Būtent teisės į žalos atlyginimą patikimumui garantuoti ir yra prasmė laikyti valstybę juridiniu asmeniu. Tokiu atveju valstybės institucijų ir pareigūnų veiklos rizika garantuojama ne konkrečios institucijos ar pareigūno turtu, o valstybės biudžetu. Valstybė tik įgyja neperžengdama įstatymo nustatytų ribų regresinio ieškinio teisę pareigūno ar institucijos, kurių neteisėtais veiksmais (teisės aktais) buvo padaryta žala piliečių teisėms, atžvilgiu. Valstybė laikoma pajėgesne atlyginti žalą nei konkreti valstybės institucija ar pareigūnas, be to, jie (institucija ar pareigūnas) veikė ne savo, o valstybės vardu.

Tokio tipo bylose atsakovas yra Vyriausybė, o jos atstovė – Finansų ministerija, kaip tiesioginė valstybės biudžeto tvarkytoja.

Šiuo atveju teisinė praktika, kaip galiojančių įstatymų interpretacija ir taikymas, bei teisės mokslo požiūris, legalizuojantis pinigų (nuosavybės) išreikalavimą iš neteisėto valstybės valdymo, akivaizdžiai išsiskiria. Teisės mokslas demokratinėje visuomenėje nuosekliai gina teisės viršenybės principą, ir tik šis principas pajėgus veiksmingai garantuoti, kad apyvarton paleisti pinigai nepereis kitų asmenų nuosavybėn be savininko sutikimo, o jei pereis, tai bus susigrąžinti naudojantis galiojančiais įstatymais ir teisine doktrina.

Įstatymų teisėtumo prezumpcija: nuo kategoriškumo prie tikimybiškumo. Įstatymų teisėtumo prezumpcija, atsiradus konstitucinei justicijai, netenka savo ankstesnio kategoriškumo ir virsta tikimybine. Tai reiškia, jog dabar reikia prezumuoti ne tik įstatymų teisėtumą, bet ir to teisėtumo pobūdį, t.y. pripažinti, kad kiekvienas įstatymas gali pasirodyti neteisėtas – darantis žalą piliečių konstitucinėms teisėms, jei tik jis bus Konstitucinio Teismo pripažintas priešingu Konstitucijai. Tai suponuoja įstatymų teisėtumo riziką: priimti įstatymą konstitucinės justicijos sąlygomis – tai rizikuoti pažeisti konstitucines piliečių teises ir prisiimti atsakomybę už šios rizikos padarinius.

Rizika rinkos ekonomikos ir teisinės valstybės sąlygomis tampa visuotine, apimančia ir teisėkūrą. Tai reiškia, kad valstybės institucijoms neleidžiama neatlyginamai „eksperimentuoti“ žmogaus teisėmis ir kad kiekvienas toks „nepavykęs“ įstatymų leidėjo eksperimentas užtraukia valstybei civilinę atsakomybę. Tokiu atveju atsiveria galimybė tiksliai apskaičiuoti ne tik tai, kiek įstatymų konkreti Seimo sudėtis priėmė per savo kadenciją, bet ir kiek turtinės žalos ji padarė valstybės biudžetui (piliečiams kaip mokesčių mokėtojams) priiminėdama ir Konstitucijai priešingus įstatymus. Tai papildytų tą mastą žalos, kurią valstybės biudžetui padaro ir Lietuvos teisėsaugos institucijų teisės aktai, kurie yra pripažinti neteisėtais Europos Žmogaus Teisių Teismo ir dėl kurių Lietuvos valstybė įpareigojama nukentėjusiems išmokėti pinigines kompensacijas. Pagal Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimus Lietuvos valstybė nuo 1995 m. iki 2004 m. sausio jau yra išmokėjusi nukentėjusiems asmenims apie pusę milijono litų.

Žmogaus teisių pirmavimo ir rinkos ekonomikos sąlygomis rizikuoja visi veikiantys ir

todėl atsakomybės imperatyvui pavaldūs teisės subjektai: jei nėra atsakomybės, tai nėra ir realios rizikos. O be pareigos atlyginti žalą (atsakomybės) nėra realios žmogaus teisių apsaugos kaip teisinės kategorijos.

Maskuotas įstatymo galiojimas atgaline data. Valstybė gali neteisėtai savintis ekonomiškai aktyvių piliečių nuosavybę (pinigus) ir tais atvejais, kai mokesčių įstatymai, pakeičiantys mokesčių dydį ar tvarką, priimami ūkinių metų viduryje ir taikomi visiems ūkiniams metams. Šis „slaptas“ kai kurių įstatymų „galiojimas atgaline data“ yra forma, kuria verslininkas neteisėtai praranda dalį nuosavybės. Grėsmė nuosavybei kyla ir tais atvejais, kai įstatymai, jei juose nenurodoma jų įsigaliojimo data, įsigali tą pačią dieną, kai jie yra paskelbiami „Valstybės žiniuose“ (Konstitucijos 70 str. 1 d.).

Įstatymų technologijų ir teisės mokslo požiūris į tą patį klausimą ir šiuo atveju išsiskiria: teisės mokslas, kiek jis pirmiausia formuluoja ne įstatymo, o teisės reikalavimus, grindžia nuostata, kad įstatymai atgaline data negalioja (išskyrus žinomus atvejus baudžiamojoje ir administracinėje teisėje) ir kad įstatymai negali įsigalioti nuo jų paskelbimo dienos, nes kiekvienam įstatymui įvykdyti reikalingas tam tikras paruošiamasis laikotarpis. Priešingu atveju verslininkas gali patirti finansinių nuostolių arba konfliktuoti su įstatymu ir taip didinti visuomenėje teisinį nihilizmą.

Teisės mokslo nuoroda, kaip verslui „daryti pinigus“. Kaip teisės mokslas gali prisidėti prie verslo arba privačios nuosavybės rezultatyvumo, pelningumo, gali iliustruoti ir kitas atvejais. Šiuo metu per privačias valdas eina aukštosios įtampos elektros linijos. Po jomis neleidžiama jokia ūkinė veikla, statyti pastatų, auginti mišką ir kitus želdinius. Elektros tinklų savininkai niekuo nėra įpareigoti valdų savininkams. Pagal Konstitucijos 23 straipsnio 2 dalį, nuosavybė gali būti paimama visuomenės reikalams tik už tai teisingai atlyginant. Bet iki šiol nėra įstatymo, kuris šiuos santykius tarp valdų savininkų ir elektros tinklų savininkų reguliuotų, gintų valdos savininkų nuosavybės teisę į tą savo nuosavybės dalį, kurią šiandien elektros tinklų įmonės yra faktiškai nusavinusios arba be savininko sutikimo „perėmusios“ iš faktinio savininko valdymo.

O nesant šiuo klausimu įstatymo, nėra teismuose ir bylų. Principas, kad Konstitucija yra tiesiogiai taikomas įstatymas ir kad valdų savininkai šiuo atveju gali ginti savo teisę tiesiogiai apeliuodami į Konstitucijos 23 straipsnio 2 dalį, kol kas Lietuvoje yra sunkiai suvokiamas. Teisininkai įpratę veikti pagal pozityvizmo tradiciją – nėra įstatymo, nėra ir teisių gynimo. Tuo tarpu teisės mokslas, remdamasis teisinės valstybės koncepcija, grindžia galimybę valdų savininkams ir šiuo atveju veiksmingai ginti savo nuosavybę remiantis Konstitucijos 6 str. („Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas įstatymas“) ir 23 straipsnio 2 dalį. Jei nėra įstatymo, tai tiesiogiai teisė veikia taip, kaip ji suprantama teisinės valstybės ir žmogaus teisių doktrinoje (jurisprudencijoje).

Vadinasi, teisės mokslas dažnai grindžia efektyvesnį verslo apsaugos modelį negu galiojantys įstatymai ar teisinė praktika, nes jis, kaip sakytą, žmogaus teisių ginti pirmiausia grindžia teisės viršenybe. Teisės mokslo paskirtis atskleisti žmogaus teisių ginties problemas ir nurodyti tuos principus, kuriais turėtų remtis teisinis reguliavimas, kad šios problemos būtų iš tikrųjų sprendžiamos remiantis teise.

Verslininkai – už idėją suteikti piliečiams teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą. Verslininkai suinteresuoti palaikyti ir teisės mokslo keliamą idėją suteikti piliečiams teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl įstatymų atitikties Konstitucijai. Būtent jiems, kaip ekonomiškai aktyviausiems piliečiams, pirmiausia turėtų rūpėti, ar jie gali savo teises operatyviai ir veiksmingai ginti ne tik nuo kriminalinės, bet ir nuo legislatyvinės savivalės. Siekiant teisėtą (Konstitucijai nepriešingą) legislatūrą atskirti nuo neteisėtos, svarbu žinoti ne tik galiojančius įstatymus, bet ir vyraujančią teisinę doktriną, kurios esmę, kaip minėta, šiandien sudaro teisinės valstybės ir žmogaus teisių koncepcija, formuluojama ir grindžiama teisės mokslo. Juk ir Konstitucinis Teismas aiškina Konstituciją ir įstatymus remdamasis ne kuo nors kitu, o ta pačia teisinės valstybės ir žmogaus teisių koncepcija, kuri yra pagrindinė metodologinė priemonė šiuolaikinės teisės požiūriu skaityti ir suvokti Konstituciją ir įstatymus.

Neefektyviai verslo teisėtus interesus ginantys įstatymai skatina piliečių savivalę ir valdininkų korupciją. Jei įstatymų technologijos nėra pakankamai efektyvios civilizuotomis priemonėmis (įstatymo ir teismo keliu) atgauti arba apsaugoti savo nuosavybę, tai pilietis verčiamas kartoti Kukio elgesį – pistoletu atsiimti iš banko jam teisėtai priklausantį indėlį arba samdyti „skolų išmušėjus“, t. y. ginti savo teisę neteisėtais priemonėmis, keliant grėsmę visuomenės saugumui ir teisės autoritetui.

Kita vertus, neoperatyvios ar nepakankami veiksmingos įstatymų technologijos skatina verslininkus kyšininkavimu pagreitinti savo teisių įgyvendinimą arba atkūrimą, skatina palaikyti valdininkų korupciją ir taip didinti visuomenėje teisės ir teisingumo deficitą, mažinti nuosavybės gynimo patikimumą, teismo sprendimų nuspėjamumą. Tai ne tik demoralizuoja visuomenę, bet ir destabilizuoja patį verslą, nes kėsina į teisę verslininkauti lygiomis tų pačių įstatymų veikimo sąlygomis. Smulkūs verslininkai, būdami ekonomiškai ne tokie pajėgūs duoti kyšius, turi ir mažiau šansų pelningai išlikti rinkoje ar net išvis joje išlikti. Tai rodo, kad korupcijos priežastys tam tikru mastu gali slypėti ne tik psichologijoje, bet ir galiojančių įstatymų kokybėje bei jų taikymo praktikoje.

Teisės mokslo idėjos virsta teisinėmis technologijomis įstatymų leidėjo valiai tarpininkaujant. Pati teisinių idėjų loginė jėga (teisingumas) ne visada yra pakankama, kad garantuotų tų idėjų virsmą į atitinkamas teises technologijas. Teisės mokslo idėjos – tai tik pageidaujamų santykių projektai, patys savaime neturintys įpareigojančios galios. Jos virsta teisinėmis technologijomis ne tiesiogiai, o tik politinėms technologijoms tarpininkaujant, t. y. per trečiųjų asmenų (įstatymų leidėjo) valią. O politinės technologijos gali moksliskai grindžiamų idėjų kelią į teises technologijas vienaip ar kitaip užblokuoti, iškreipti jų turinį ir taip sumažinti arba net likviduoti tų idėjų socialinį veiksmingumą.

Verslininkų talka verčiant teisės mokslo požiūrį įstatymo požiūriu. Kad teisės mokslo požiūris būtų dažniau išgirstas, kad jis virstų praktiškai įpareigojančio teisinio mechanizmo požiūriu, jo pusėn turi stoti atitinkama socialinė jėga, nes *pozityvioji teisė demokratinėje visuomenėje yra „teisingumo ir jėgos sąjunga“*. Ir ta jėga pirmiausia turėtų ateiti iš verslininkų, kaip iš ekonomiškai aktyviausios ir iniciatyviausios visuomenės dalies, kuri pirmiausia suinteresuota, kad teisinis mechanizmas veiktų teisės viršenybės pagrindu. Stodami teisės mokslo pusėn, panaudodami savo socialinio autoriteto įtaką (spaudimą) teisėkūros institucijoms, verslininkai galėtų gerokai sumažinti politinių technologijų neigiamą įtaką iškreipiant arba blokuojant teisinių idėjų transformaciją į žmogaus teises veiksmingiau ginančias įstatymų technologijas.

Remiantis verslo ir teisės mokslo bendradarbiavimu, verslininkų dalyvavimas teisėkūroje virstų labiau kvalifikuotu, o teisės mokslo balsas būtų labiau girdimas įstatymų leidėjo.

Mokslas kaip žvalgybinė verslo funkcija. Verslininkams svarbu bendrauti ne tik su teisininkais praktikais (advokatais), bet ir su teisininkais mokslininkais. Teisininkai praktikai reikalingi verslininkams, kai tos priemonės teisės požiūriu jau pakankamai tobulos, kai reikia tik jomis kvalifikuotai pasinaudoti. Teisininkai mokslininkai verslui reikalingi tais atvejais, kai siekiama kurti teisinio poveikio priemones, jas tobulinti, kad jos garantuotų patikimą nuosavybės ir kitų žmogaus teisių apsaugą ir tuo skatintų kuo platesnį ir aktyvesnį privačios nuosavybės dalyvavimą ekonominėje apyvartoje. Todėl verslininkams turėtų rūpėti, kokias problemas kelia teisės mokslas ir kokius jų sprendimus jis siūlo bei grindžia; kita vertus, savo konkrečiais užsakymais teisės mokslui verslininkai galėtų orientuoti teisės mokslą pirmiausia kelti verslo praktikai reikšmingas teisinio reguliavimo problemas, analizuoti sudaromų sutarčių, ypač tų, kuriomis į ekonominę apyvartą ketinama įtraukti didelius privačios nuosavybės mastus, sąlygas. Šiuo metu vykstanti Lietuvos byla su viena iš Švedijos naftos išgavimo Lietuvoje firmų, kurioje Tarptautinis Žmogaus Teisių Teismas priteisė Lietuvai atlyginti 36 mln. litų žalą, gali būti vienas iš argumentų tokio bendradarbiavimo naudai. Verslininkai iki šiol labiau pasitiki teisininkais praktikais ir dėl to neretai nukenčia pačiose svarbiausiose (daugiausia pinigų žadančiose) verslo srityse. Materialioji teisinių klaidų išraiška – prarasti biudžeto ir privataus verslo pinigai.

Verslui ir mokslui bendradarbiaujant teisės mokslas didele dalimi būtų plėtojamas kaip paties verslo plėtros žvalgybinė funkcija, kuria verslas konkurencijos sąlygomis nuolat „re-kognoskuoja“ savo ateities saugaus ir pelningo veikimo sąlygas, laiku numato galimas grėsmes ir imasi veiksmingų priemonių joms išvengti ar susilpninti.

Teisės mokslo ir verslo bendradarbiavimo rezultatas – ir socializuotas verslas. Teisės mokslo ir verslo suaugimas ne tik darytų teisės mokslą labiau praktiškai orientuotą į konkrečias verslo ir į kitas su jo plėtra susijusias praktines problemas, bet darytų ir patį verslą labiau socializuotą, orientuotą į bendrą krašto pažangą, santarvę, bendradarbiavimą ir dėl to saugesnį, nes teisės mokslas grindžia tik tokį teisinį mechanizmą, kuris leidžia sude-rinti **vieno asmens pinigų siekį su kito asmens tokiu pat siekiu.**

Visuomenėje visi asmenys tarpusavyje susiję įvairiausiais nematomos priklausomybės ryšiais: perspektyvūs verslininkai galvoja ne vien tik apie savo verslo interesus, bet ir apie interesus savo samdomų darbuotojų, apie bendrą padėtį šalyje, nes nuo darbuotojų suinteresuotumo sąžiningai dirbti, nuo nusikalstamumo mastų priklauso žmonių tarpusavio pasitikėjimas, nuo jo – verslo saugumas, patikimumas, perspektyvumas. Verslininkai, galvojantys apie perspektyvą, suinteresuoti remti ir tas mokslines idėjas, tuos teisės mokslinius tyrimus, kurie tiesiogiai nors ir nesprenžia konkrečios verslo srities problemų, bet kuria teises technologijas nusikalstamumui riboti, visų verslo sričių socialiniam saugumui, konkurencin-gumui, tvarumui, perspektyvumui didinti – kuria tą bendrą socialinį klimata, kuris garantuoja santarvę ir bendradarbiavimą.

Teisėtumas ir pelningumas. Atskira ir bene fundamentaliausia problema yra ūkinės veiklos teisėtumo ir pajamingumo santykis. Tačiau teisėtumas (verslininkavimas laikantis tei-sinių sąlygų) virsta pelno ir paties verslo tvarumo garantu tik tada, kai pajamingumo požiūriu teisėtumas tampa didesne vertybe negu teisinis nihilizmas. O tokia vertybe teisėtumas verslui gali atrodyti tik tada, kai teisės pažeidimas eina kartu su neišvengiamu baudžiamumu (pinigų praradimu): pažeisti teisę – tai daryti sau žalą, mažinti savo verslo pajamingumą. Su-gražinimas teisėtumui ir ekonominės vertybės prasmę – tai strateginis ir nuolatinis visos tei-sinės sistemos tikslas, kuris itin išryškėja plėtojant teisę atsižvelgiant į socializuoto verslo plėtros poreikius. Šis tikslas niekada negali būti visiškai pasiektas, bet prie jo būtina priartėti bent tokiu mastu, kad teisėtai elgtis bent statistiškai būtų ekonomiškai naudingiau negu ne-teisėtai, kad agresyvieji verslininkai negalėtų ekonomiškai viešpatauti teisei lojalių verslininkų atžvilgiu. Nebaudžiamumas yra pagrindinė kliūtis teisėtumui virsti ekonomine vertybe.

Taigi teisei ir verslui bendradarbiaujant atsiskleidžia tikrosios teisinių technologijų pro-blemos, kurias sprendžiant pozityvioji teisė gauna postūmį vis labiau priartėti prie konkrečių žmogaus teisių, verslo plėtros poreikių, o pats verslas – prie teisės, teisingumo ir visuome-nės poreikių. Verslo civilizotumą garantuoja jo teisėtumas, o teisėtumą daro pageidaujama verslininkų vertybe teisinių technologijų veiksmingumas ir baudžiamumas.

Išvados

1. Žmogaus teisių ir jas garantuojančio verslo pirmumo pripažinimas verčia teisėje per-keisti tradicinius teisės šakų prioritetus: pirmenybę teikti civilinei, komercinei ir tarptautinei, o ne baudžiamajai ir administracinei teisei.

2. Atitinkamai pakoreguojama ir socialinė jurisprudencijos paskirtis: mokslas, kuris ga-liausiai nevirsta pinigais – ekonomine asmens subjektinių teisių įgyvendinimo galia, tos ga-lios didinimu, anksčiau ar vėliau nustoja buvęs socialine praktine vertybe ir galiausiai tampa nelegitimiška veikla.

3. Ekonominių asmens teisių sureikšminimas atitinkamai sureikškina ir ūkinę žmogaus veiklą, kuri pirmiausia nukreipta į privačios nuosavybės plėtimo ir gausinimo poreikius. O privati nuosavybė auga savo apimtimi ir kokybe tik tuo atveju, jei ji yra ne piniginiėje, o nuo-latinėje ekonominėje apyvartoje. Ši apyvarta – prieštaringa: ji gali būti ir privataus turto gau-sinimo, ir mažėjimo arba net praradimo būdas. Todėl verslo plėtrai itin svarbu ne tik žinias

versti pinigais, bet ir spręsti klausimą, kaip mokslinių žinių „pagamintus“ pinigus, virtusius akcijomis, investicijomis, paskolomis, bankų indėliais, neprarasti, o jeigu jie vis dėlto buvo prarasti, kaip juos operatyviai ir visa apimtimi atgauti? Iš čia – socialinis užsakymas teisei: sumažinti ar net likviduoti ekonominės apyvartos keliamas subjektyvias grėsmes privačiai nuosavybei.

4. Šiais verslo poreikiais matuojant teisę, atsiskiria teisinis mechanizmas kaip praktiškai veikiančių įstatymų technologijų ir teisės mokslo kaip žmogaus teisių apsaugos projektų požiūriu, nes abiem šiais savo aspektais teisė nėra vienodai reikšminga verslo saugai ir plėtrai.

5. Galiojančios įstatymų technologijos ne visada pajėgia užtikrinti kreditoriaus teisę operatyviai atgauti savo pinigus iš svetimo neteisėto valdymo arba net išvis atgauti, arba įgyvendinti teisę į žalos atlyginimą. Privataus verslo ir valstybės interesai ginami nevienodo veiksmingumo įstatymų technologijomis: kreditoriaus teisė į skolą yra garantuojama tik skolininko turto, valstybės skolininko pareiga įvykdyti turtinę pareigą valstybei – ir skolininko asmeniu (ATPK 314 str. 4 d., BK 47 str. 6 d., 7 d., 49 str. 3 d.). Ši nelygiateisiška tvarka legalizuojama įstatymo, bet nelegalizuojama teisės ir teisės mokslo, nes jis pirmumą teikia ne įstatymo, o teisės kaip fundamentalesnės ir daugiau teisingumo turinčios vertybės viršenybei.

6. Piliečių teisė į atlyginimą žalos, kuri padaroma Konstitucijai priešingais legislatūros aktais, šiandien Lietuvoje neįgyvendinama, kol ji ginama tik galiojančių įstatymų mechanizmu.

7. Teisinės idėjos virsta įstatymų technologijomis ne tiesiogiai, o tik politinėms technologijoms (įstatymų leidėjo valiai) tarpininkaujant. Todėl svarbu, kad teisinių idėjų puosėn stotų verslininkai kaip socialinė jėga, kuri pajėgtų pralaužti kliūtis, kuriomis politinės technologijos dažnai blokuoja teisinių idėjų transformaciją į žmogaus teises veiksmingiau ginančias teises technologijas.

8. Teisės mokslas gali būti traktuojamas kaip žvalgybinė verslo plėtros funkcija, kuria verslas konkurencijos sąlygomis nuolat „rekognoskuoja“ savo ateities saugaus ir pelningo veikimo sąlygas, laiku numato galimas grėsmes ir imasi priemonių joms išvengti ar susilpninti. Verslo ir teisės mokslo glaudus bendradarbiavimas ne tik abipusiškai, bet ir valstybiškai naudingas.

LITERATŪRA

1. **Žmogaus** teisės. Regioninių tarptautinių dokumentų rinkinys. – Vilnius, 1993.
2. **Cituota** pagal „Valstybės žinios“. 2002. Nr. P. 63.
3. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas // Valstybės žinios. 2002. Nr. 113.

Law as Instrumental in Money Loss Prevention and Lost Money Recovery

Prof. Habil. Dr. Alfonsas Vaišvila

Keywords: jurisprudence and business cooperation, lawfulness and profitableness, science-reconnaissance business tendency, civil state responsibility for the harm made to civil rights by legislator's illegal actions, order, which law legalizes, not always legalizes law and law science.

SUMMARY

1. *Primacy recognition for human rights and business guaranteeing such rights results in shift of traditional priorities between branches of law: from priority of criminal and administrative law to priority of civil, commerce and international law.*

2. *Social purpose of jurisprudence is subject to respective corrections: science, which finally does not transform to money - economic power of person's rights implementation, or increase in such power, sooner or later ceases to be a social practical value and finally becomes an illegitimate activity.*

3. *Increase in person's economic rights importance respectively raises significance of human economic activities, which activities are, first of all, directed towards the needs of expansion and increase of private property. And private property increases in quantity and quality only in case it is not kept in purse but is used in permanent economical turnover instead. The nature of such a turnover is contradictory: the turnover may be the means of private wealth increase as well as means of reduction or even loss of such wealth. Therefore, for development of business it is important not only to transfer knowledge to money, but also to provide for prevention of loss of money "produced" by scientific knowledge and transferred to stock, investment, loans, bank deposits, as well as for means of their prompt and complete recovery in case the money has, nevertheless, been lost. This results in social assignment to the law: to diminish or even eliminate subjective threats to private property caused by economic turnover.*

4. *Measuring the law with mentioned needs of business difference is made between the legal mechanism-instrumentary as system of legal techniques existing in practice, and science of law as system of human rights projects, since law significance to business protection and development is different in the said two aspects.*

5. *The existing legal techniques are not always sufficient to ensure implementation of creditor's right to promptly recover his money from other person's unlawful possession, or to recover the money altogether, or to implement creditor's right to indemnification. The interests of private business and those of the state are protected by legal techniques different in efficiency: creditor's right to the debt recovery is guaranteed by debtor's property only, while performance of state debtor's obligation is also ensured by measure directed towards the person of the debtor himself (Code of Administrative Transgressions, Art. 314, Part 4, Criminal Code Art. 47 Parts 6 and 7, Art. 49 Part 3). This inequality in legal status is legalized by the state legislation but is not legalized by science of law, since the latter gives priority not to the state legislation but to the law itself, as to value that is more fundamental and possesses more equity.*

6. *Citizen's rights to indemnification of losses caused by anti-constitutional acts of legislator, currently are not implemented in Lithuania, while they are protected by legislative mechanism only.*

7. *Ideas of law are transformed to legal techniques not directly, but through mediation of political technologies (the will of the legislator). Therefore it is important to ensure the law ideas' support by businessmen as social force capable of removing the obstacles by which political technologies often block transformation of law ideas to legal techniques efficiently protecting human rights.*

8. *Science of law may be treated as a kind of reconnaissance function in business development, by which business acting in competitive environment, is capable to constantly reconnoiter future conditions for future safe and profitable operation, timely forecast possible threats, and take measures to remove or alleviate them. Close co-operation between business and science of law is not only mutually beneficial, it is also beneficial to the state.*

